

ДРУГА МУЗА ПОЕТА

(ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ)

1893 року разом із сім'єю до Сум з Білопілья переїхав дванадцятирічний Олесь Кандиба, майбутній видатний український поет Олександр Олесь – після смерті чоловіка Сашкова мати переселилася з дітьми до повітового міста і зняла перший поверх кам'яниці по вулиці Петропавлівській, 83. Того ж року в Суми, вже втретє, прибув відомий російський письменник Антон Чехов. Аби пожити і попрацювати у садибі Лінтварьових на Луці Баранівці. Може, вони і зустрічалися – чи на тій же Петропавлівській, чи на купецькій Соборній, чи на Писарівському мосту, бо ж обоє, за свідченнями сучасників полюбили блукати містом і передмістями. Можливо, розминаючись, і озиралися один на одного – тридцятирічний елегантний вдягнений добродій з акуратною борідкою і тринадцятирічний хлопчина з великими, не подитячому зосередженими очима... І не знали, що проминуть десятиріччя, зміниться не одне покоління, і залишитися їм обом у цьому місті навіки: барельєфом і обеліском, меморіальними дошками на будинках, у вдячній пам'яті сумчан. Не знали, що через 15 років, вже відомий Олександр Олесь здійснить на українську мову переклад Чеховського «Вишневого саду», високо оцінивши Чехова-драматурга, і його переклад лишиться кращим в нашій літературі по сьогодні.

Це – лише невеликий штрих до теми «Олександр Олесь і театр»; але ми почали саме з нього, оскільки він так пов'язаний із містом над Пселом.

... 13-річним юнаком О.Кандиба із сумом переконався, що його мрія – вступити в Сумах до гімназії – нездійсненна: не дозволяли скупі родинні статки. Отож і вирішив продовжувати навчання в Дергачівській сільськогосподарській школі, що на Харківщині. Можна уявити, як збирали Олеся в першу неблизьку дорогу мама, Олександра Василівна, й сестри, Ганна та Марія. Агрономом Олесь стати ніколи не планував. Тому віддався в Дергачівці іншим справам у вільний час. У своїй автобіографії згодом напише таке: «Любив театр. Часом взимі за 20 верств йшов пішки (до Харкова – Г. Хв.) подивитись на якусь українську п'єсу». У своєму захопленні хлопець був не одинокий. Одним з найближчих товаришів по школі в того був Костянтин Тренюв, пізніше відомий російський драматург. Хлопці, наділені літературними здібностями, випускали вдвох журнал «Комета» (верховодив Олесь), і, звісно, говорили, сперечалися про театральні новини Харкова

– театральну трупу. О.Олеся обирають до ради клубу, він знайомиться і співпрацює з корифеями українського театру – Марією Заньковецькою, Миколою Садовським, Панасом Саксаганським. Особливі, творчі й людські стосунки, пов'язують поета із Заньковецькою. Ось цитата з послання до Марії Костянтинівни: «Скажіть же нам: відкіля Ви взяли свою всю чарівну силу, на яких дворах, в яких безоднях людської душі Ви відшукали струмені цілющої води, з небес якої країни Ви зірвали всі фарби, щоб змалювати людську душу?!» А ось з вірша, присвяченого Марії Заньковецькій:

*Вона нам стежку протоптала
В країну сонця і тепла,
І враз з мечем, як янгол, стала,
І нас на гори повела.*

Тут, у Києві, Олександр Іванович стає одним із фундаторів товариства «Вільний театр» та грає в самодіяльних виставах. Спеціально для цього театру він пише чи не першу свою серйозну п'єсу – «Останній терпець» (про зруйнування Катериною II козацької вольниці – Запорозької Січі), в якій грає одну з ролей (п'єса, на жаль, ще й досі не розшукана літературознавцями). Виступає О.Олесь у пресі як театральний критик (наприклад, газета «Рада», від 03.05.1913 року; рецензія на гастролі трупи Ф. Світлова).

З усього цього бачимо: Олесь внутрішньо напружено готувався до драматичної творчості. Й нарешті з-під його пера одна за одною виходять п'єси. Це – водевілі й шаржі «По Мюллеру», «Морока», «Патріот», «Черговий концерт», «За гусака», «Забуття». Створює письменник і ряд п'єс, які відображають життя багатьох українських верств – селян, робітників, інтелігенції, як-от: «У поштової конторі», «Український цепелін», «Буржуї», «Скульптор», «Ательє художника» та інші. На сьогодні ці твори становлять для нас не лише суто літературну цінність: порушуючи етико-моральну проблему, вони доносять до нас дух, спосіб мислення українців початку ХХ століття, тобто є своєрідним літописом духовного життя тієї доби.

У 1914 році вийшла книга Олександра Олеся «Драматичні етюди». Вона виявилася новаторською в нашій літературі, оскільки з'явилася в момент популярності в європейській літературі символічної драми; етюди О.Олеся теж не позбавлені символізму, вони мимоволі протиставляли себе так званій побутовій драмі, яка саме панувала в українському театрі. Ці етюди

Тоді ж, у «Молодому театрі», інший зачинатель нової української сцени Гнат Юра ставить етюд О. Олеся «Тихого вечора» і грає роль Зарученого. А в 1920 році він звертається і до «Осені» – на сцені театру Франка в його постановці вона весь сезон іде з аншлагом. Наступного року, в Житомирі, Степан Бондарчук здійснює постановку драми Олександра Олеся «Над Дніпром» – твору, який свого часу викликав бурхливе захоплення в Лесі Українці і який вона порівняла із своєю «Лісовою піснею». Можна й далі наводити переконливі факти, які свідчать: на початку 1920-х років драми Олександра Олеся були окрасою української сцени, вони спричинили якісний поштовх у становленні тогочасного молодого театру, а, отже, зіграли вагомий

організація аматорських вистав. І мріяв, як колись про гімназію – про університет.

Не вийшло знову – аби вступити до університету, треба було по закінченню школи одержати перший розряд, юнак же отримав другий. Деякий час він – вільний слухач Київського політехнічного інституту. Київ з його, зокрема, театральними традиціями зачарував Олександра Івановича, він прагнув не пропустити жодної прем'єри, не проминає виступів гастрольних труп. Але ж ... не маючи змоги оплачувати лекції, кидає інститут, повертається в Суми.

Дядько, сумський присяжний повірений в Сумах, влаштовує Олександра практикантом в маєток Харитоненка, на Миколаївський завод (нині цукрозавод у селищі Жовтневе Білопільського району). Розкішна природа, чудовий сосняк за селом, гарні липові алеї, обіч – невеличка прудка Локня жваво котить водицю до сусідньої Улянівки. А внизу, коли стежиною спуститися від конторських приміщень, мальовниче озеро. «На Миколаївському заводі, – напише згодом О. Олесь в автобіографії, – я був одним з організаторів театру і виступав у різних п'єсах». Ще в 70-х роках минулого століття пам вдалося записати спогади сумчан – уродженців Миколаївки, які пам'ятали ті п'єси, поставлені практикантом О. Кандибою, його гру на сцені. А приміщення, в якому відбувалися ті вистави (пізніше заводський клуб), збереглося і по сьогодні...

У 1903 році Олександр Кандиба вже студент Харківського ветеринарного інституту. Того ж року юнак побував у Полтаві на відкритті пам'ятника І.Котляревському, чия «Наталку Полтавку» боготворив. Познайомився тут з відомими українськими письменниками, отримав моральну підтримку. А приїхавши до Харкова, став бувати на вечорах у родині Алчевських, де, за його же словами, збирався цвіт української інтелігенції. Глава сім'ї, Олексій Алчевський – уродженець Сум, видатний промисловець і банкір; дружина, Христина Данилівна – українська просвітителька і педагог; діти Христина – українська письменниця, Іван – відомий оперний співак, інший, Григорій – український композитор.

Всі вони і їх гості схвально сприйняли вірші молодого студента, за що він їм вдячний. Але... Ось лист О. Олесь тих часів до майбутньої дружини, Віри Свадковської: «Алчевська називає мене «українським Гейне і ліриком чистої води». Невже я не спроможний бути ще чим-небудь?». Отож, як бачимо, молодий літератор відчував в собі й завдатки драматурга; мріяв про Мельпомену як свою другу музу.

У 1907 році виходить перша книга віршів нашого земляка «З журбою радість обнялась», яка відразу ж робить його ім'я широковідомим, ставить у першу шеренгу української літератури. В 1909 році, закінчивши інститут, Олесь переїздить до Києва, де зближується з чільними діячами української культури, зокрема, з Миколою Лисенком. М.Лисенко добився в Києві організації українського клубу «Родина», і в ньому

нації; то гімни тим борцям, які йдуть у бій за краще майбутнє свого народу. Особливу увагу й літературознавців, і діячів театру привернув етюд «По дорозі в Казку». В його основу покладено легенду про Данка (яку використав і М. Горький), але, на відміну від Горького, О.Олесь написав твір гостро психологічний, з символічним звучанням мети свого покоління – вивести свою Україну в Казку, тобто – до волі. Для Олесь Україна – «прекрасна царівна у Казці старій», яка має бути визволеною молодим лицарем.

Цей твір схвилював Миколу Садовського, він вирішує негайно здійснити його постановку. Та не дозволила цензура. З цілком зрозумілих причин: в етюді автор оспівує дух революціонера, вказує, що боєць не має права на хитання, повинен бути вірним своїй меті до кінця. В тодішні роки реакції – після поразки революції 1905 року – такі мотиви, м'яко кажучи, були не бажаними для «блестителів порядку» в імперії. Цей психолого-символістичний етюд був поставлений на сцені лише 1922 року, у Державному драматичному театрі О. Смирновим (музика Н.Прусліна). У виставі були зайняті кращі українські актори того часу – Наталя Ужвій, Лесь Сердюк та інші. Окрім блискучої гри акторів твір вражав глядачів і власними достоїнствами: бездоганна ритмічна проза, суголося виразних реплік, позбавлених зайвого ремаркування – драма справді була новаторською.

«Подорож в Казку» стала першою книгою Олександра Олесь, яка вийшла в Україні після громадянської війни. І вийшла – у 1921 році – в наших Сумах. Можемо лише уявити, з якими почуттями автор – що вже перебував в еміграції – узяв до рук ту книжечку, передану йому сестрами через дипломата Юрія Коцюбинського. Скільки згадок і мрій про рідне місто над Псьом нав'яло на поета те видання...

До «Драматичних етюдів» увійшли й інші твори, написані О. Олесем протягом 1911-1913 років. Їх ціла низка: «Трагедія серця», «Тихого вечора», «Осінь», «Танець життя», «На свій шлях», «Злотна питка» тощо. Пошуки ідеалу, прагнення прекрасного, незадоволення рабським існуванням – ці мотиви Олесевих драм приваблювали постановників. Так, наприклад, Іван Мар'яненко у 1913 році здійснив постановку «Осені» в театрі Садовського і сам же зіграв роль Пана. Вистава мала великий успіх, і, як тоді говорили, «хорошу пресу».

У 1917 році цю постановку повторили. Пана вже грав геніальний Лесь Курбас. Як новатор-режисер і новатор-актор, Курбас глибоко збагнув і новизну драм Олесь. У тому ж році він створює цілу виставу «Театр Олесь», включивши в неї етюди «Осінь», «Танець життя», «При світлі ватри». Сам же Курбас грав роль Давида. Можна з певністю твердити, що «Театр Олесь» був першою серйозною роботою Курбаса – режисера на шляху до пізніше створеного ним новаторського театру «Березіль»; до кінця своїх днів Курбас зберіг ніжне почуття до драматичних творів нашого земляка, цінував його етюди як одну з вершин вітчизняної драматургії.

сценічного мистецтва.

1921 року у Відні Олесь видає збірку «Перезва», в якій вмістив і дещо зі своєї драматургії; на обкладинці «Перезви» зазначалося, що актор готує до друку комедію на 4 картини «Ревізор з Кам'янця», лібрето для опери «Влада за кордоном», трагікомедію «Народний суд». Журнал «Пробоем» (Прага) в 1942 році згадував театральні речі Олесь «Шиночок на передмісті» – п'єса на 4 дії, «Фінал» та «Темний ліс» – драматичні етюди.

Однією з найзначніших п'єс Олесь є драма на 4 дії «Земля обітована», написана на одному диханні 23 – 28 січня 1935 року. В основу твору покладено реальні факти. З Галичини до Харкова (тодішньої столиці радянської України), переїздить відомий український письменник – друг О. Олесь – Антін Крушельницький із сім'єю. Невдовзі Крушельницького і обох його синів (теж українських літераторів) заарештували, звинуватили в націоналізмі і розстріляли. Ця звістка боляче вразила Олесь. У драмі розкрито трагедію сім'ї Крушельницьких (у творі – Шумицькі), автор правдиво висвітлює страхітливі події комуністичних репресій в Україні. Ідко, із сарказмом висміює тих представників із Західної України, які повірили брехливій радянській пропаганді про «вільну радянську Україну», й ідучи в ту «землю обітовану» – ідуть прямо на вірну загибель. П'єса була перекладена кількома європейськими мовами.

Лебединою піснею нашого земляка виявилася драматична поема на 4 картини «Ніч на полонині», вперше надрукована в журналі «Дозвілля» в Празі в 1943 році. Твір, як вважають, народився із душевної драми автора, його пізнього кохання до Марії Фабіанові. Поема побудована на любовному трикутнику – Іван, Марічка, Мавка, де в чому перегукуючися з «Лісовою піснею» Лесі Українки. По всій канві сюжету драми буяє народнопоетична стихія. Пластично передаються картини природи, казковий світ химерно переплітається із людськими переживаннями. «Ніч на полонині» – найліричніший й найсценічніший з драматичних творів Олександра Олесь. 1964 року здійснено його першу постановку в Пряшеві (Словаччина), а в 1968 році – на сцені Львівського драматичного театру, який носить дороге для О.Олесь ім'я Заньковецької, поставлено цей твір і в Сумському театрі ім. М.Щепкіна.

Учитуючись у текст драматичної поеми, відчуваєш і тугу поета за рідною землею. Ось спів Марійки:

*Помалу-малу,
Вівчарю, грай,
Не врази мого
Серденька вкрасу...*

Ці слова вкладено в уста гуцульської дівчини; але ж це суто слобожанська пісня, тут лише слово «козаче» замінено на «вівчарю»... Символічно звучить останній рядок твору:

«Гей, Мавко, Мавко! Зле мені!»

Наче крик поетової душі, якій так було зле далеко від рідної землі.

*Григорій ХВОСТЕНКО,
краснавець.*